

استدلال بر پایه آیین‌نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

دانشگاه امام صادق

دانشکده‌ی معارف اسلامی و حقوق
پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق
گرایش حقوق جزا و جرم‌شناسی

سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران
در قبال پالایش فضای مجازی (فیلترینگ)

استاد راهنما:

آقای دکتر علی غلامی

استاد مشاور:

آقای دکتر محمدصادق نصراللهی

دانشجو:

علیرضا هاشم‌زادگان

شهریور ۱۳۹۸

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان‌نامه کارشناسی
ارشد برای دانشگاه امام صادق علیه السلام محفوظ
است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای علیرضا هاشم‌زادگان به شماره دانشجویی ۹۰۳۱۲۰۰ با عنوان «سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران در قبال پالایش فضای مجازی (فیلترینگ)» را از نظر شکل و محتوای بررسی نموده و صلاحیت این پایان نامه را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد ایشان تأیید می‌کنند.

الف) پایان نامه فوق با نمره به عدد: ۱۰۰٪ (از ۱۷) به حروف: <u>بسیار خوب</u> به تصویب رسید.			
اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	محل امضا
۱) استاد راهنما:	دکتر علی غلامی	دانشیار	
۲) استاد مشاور ۱:	دکتر محمدصادق نصراللهی	استادیار	
۳) استاد مشاور ۲:	.....	.....	.....
۴) استاد داور:	دکتر سیدبشیر حسینی	استادیار	
ب) نمره مقاله مستخرج از پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد: ..... (از ۱۰۵ نمره) به حروف:			
ج) نمره سیر پیشرفت کیفی پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد: ..... (از ۱ نمره) به حروف:			
د) نمره روند نگارش پایان نامه (گزارش‌های سه‌ماهه) به عدد: ..... (از ۱ نمره) به حروف:			
نمره نهایی پایان نامه به عدد: ۱۰۰٪ (از ۲۰) به حروف: <u>بسیار خوب</u> و با درجه <u>بسیار خوب</u>			
تاریخ و امضای معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده			

تقدیم به روح ملکوتی

یگانه قهرمان دوران ما

روح الله الموسوی الخمینی

که افسانه‌ای زنده بود

و با دم مسیحایی نفس مطمئنه‌اش

به ما راه و رسم تبعیت از پیامبران

و زمینه‌سازی ظهور منجی تمام دوران‌ها را آموخت...

تقدیر و تشکر ویژه از اساتید محترم:

جناب آقای دکتر غلامی

و جناب آقای دکتر نصراللهی

که بدون مساعدت استادانه و الطاف دلسوزانه‌ی ایشان، کار این پایان نامه سامان نمی‌یافت.

و با سپاس از پدر و مادر مهربانم برای همی حمایت‌های بی‌دریغشان که هر چه دارم از آنها دارم...

چکیده:

موضوع پالایش فضای مجازی چند سالی است که در کشور ما به یک موضوع هزینه‌ساز تبدیل شده است. این پژوهش به دنبال آن است که با بررسی تجربه‌های صورت‌گرفته، به یک سیاست جنایی بایسته در قبال پالایش فضای مجازی دست یابد. این پژوهش سه مسئله را مدنظر قرار داده است: ۱. سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران در قبال پالایش فضای مجازی چیست؟ ۲. عملکرد سایر کشورها در قبال پالایش فضای مجازی چه بوده و چه قسمت‌هایی از آن در حقوق ایران قابل بومی‌سازی است؟ ۳. ضرورت‌ها و بایسته‌های اتخاذ یک سیاست جنایی کارآمد، روزآمد و همه‌جانبه در قبال پالایش فضای مجازی چیست؟ با توجه به سوالات مطرح شده، روش انجام این پژوهش توصیفی و تحلیلی بوده و روش گردآوری اطلاعات در آن نیز تحلیل محتوا است.

در پاسخ به سوال اول، باید گفت که در سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران نیز مانند دیگر کشورها، استفاده از پالایش پیش‌بینی شده است. اما محدوده‌ی این پالایش بنا به دلایلی گسترش یافته است. در ایران یک «سیاست پالایش حداکثری» تدوین گشته و به اولویتی برای مقابله با آسیب‌های اینترنت تبدیل شده؛ لکن بررسی‌ها نشان می‌دهد که سیاست مذکور به صورت «ناقص و حداقلی» اجرا گشته و از اقدامات ایجابی مانند ایجاد بستر داخلی، تولید محتوای بومی، توسعه‌ی رسانه‌های داخلی و ارتقای سواد رسانه‌ای، غفلت شده است. در پاسخ به سوال دوم، فعالیت‌هایی نظیر توسعه‌ی بومی فضای مجازی، ایجاد بسترهای داخلی، نظارت همه‌جانبه‌ی پلیسی و قضایی، نگهداری اطلاعات کاربران در داخل، جرم‌زدایی از جرایم رسانه‌ای و پالایش خانگی از اهم تجربه‌های قابل‌الگوگیری است. در پاسخ به سوال سوم نیز، ضمن ارائه‌ی راهکارهای متعدد، چنین نتیجه‌گیری شد که بهتر است با ایجاد تغییر به سمت اتخاذ یک سیاست پالایش حداقلی‌تر که به طور کامل اجرا شود، حرکت کنیم.

کلیدواژه‌ها: اینترنت، پالایش، پالایش فضای مجازی، فیلترینگ، آزادی اینترنت، حقوق اینترنت، جرایم رایانه‌ای، سیاست جنایی

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: فضای مجازی و مبانی فقهی-حقوقی پالایش آن	۷
مبحث اول: فضای مجازی و مقابله با آسیب‌های آن	۸
گفتار اول: فضای مجازی و اینترنت در عصر ارتباطات	۸
گفتار دوم: آسیب‌ها و تهدیدات فضای مجازی	۱۲
مبحث دوم: مبانی حقوقی و فقهی پالایش فضای مجازی	۲۳
گفتار اول: مبانی حقوقی پالایش فضای مجازی	۲۴
گفتار دوم: مبانی و حکم فقهی پالایش فضای مجازی	۳۶
فصل دوم: تاریخچه‌ی حقوقی پالایش فضای مجازی در ایران	۵۸
مبحث اول: سیر تاریخی پالایش	۵۹
گفتار اول: اتصال ایران به اینترنت (۱۳۷۰)	۵۹
گفتار دوم: ابلاغ سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی در بخش شبکه‌های اطلاع‌رسانی	
رایانه‌ای (۱۳۷۷)	۶۰
گفتار سوم: تصویب راهبردهای کلان ارائه‌ی خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت در کشور (۱۳۷۹)	۶۱
گفتار چهارم: تصویب مقررات و ضوابط شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای (۱۳۸۰)	۶۲
گفتار پنجم: تشکیل کمیته‌ی تعیین مصادیق پایگاه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای غیرمجاز (۱۳۸۱)	۶۶
گفتار ششم: تصویب قانون گسترش راهکارهای اجرایی عفاف و حجاب (۱۳۸۴)	۶۷
گفتار هفتم: تصویب آیین‌نامه‌ی تأمین، توزیع و عرضه‌ی خدمات اینترنت و اینترنت ملی (۱۳۸۵)	۶۹
گفتار هشتم: تصویب آیین‌نامه‌ی سازماندهی فعالیت‌های پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی (۱۳۸۵)	
.....	۷۰

- مبحث دوم: وضعیت کنونی پالایش ۷۸
- گفتار اول: تصویب قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸) ۷۹
- گفتار دوم: انتشار فهرست مصادیق مجرمانه (۱۳۸۸) ۸۶
- گفتار سوم: تشکیل شورای عالی فضای مجازی (۱۳۹۰) ۹۲
- مبحث سوم: مطالعه‌ی موردی (پالایش تلگرام) ۹۸
- گفتار اول: ظهور تلگرام ۹۹
- گفتار دوم: آسیب‌های تلگرام ۱۰۰
- گفتار سوم: صدور دستور پالایش تلگرام ۱۰۲
- گفتار چهارم: بررسی حقوقی پالایش تلگرام ۱۰۶
- گفتار پنجم: اجرای پالایش تلگرام ۱۰۸
- گفتار ششم: نتیجه‌ی پالایش تلگرام ۱۱۰
- فصل سوم: تجربه‌ی سایر کشورها در قبال پالایش فضای مجازی ۱۱۳
- مبحث اول: بررسی تجربه‌ی کشورهای دارای وضعیت مشابه ۱۱۵
- گفتار اول: چین ۱۱۵
- گفتار دوم: روسیه ۱۲۳
- مبحث دوم: بررسی تجربه‌ی کشورهای دارای وضعیت متفاوت ۱۳۱
- گفتار اول: کشورهای عضو اتحادیه‌ی اروپا ۱۳۲
- گفتار دوم: ایالات متحده‌ی آمریکا ۱۳۹
- فصل چهارم: بایسته‌های سیاست جنایی مطلوب در قبال پالایش فضای مجازی ۱۴۸
- مبحث اول: تحلیل وضعیت موجود و شرایط احتمالی در آینده ۱۴۹
- مبحث دوم: بایسته‌های سیاست جنایی تقنینی، اجرایی و قضایی ۱۵۸
- گفتار اول: بایسته‌های سیاست جنایی تقنینی ۱۵۹
- گفتار دوم: بایسته‌های سیاست جنایی اجرایی ۱۶۱

گفتار سوم: بایسته‌های سیاست جنایی قضایی ۱۶۳

نتیجه‌گیری و پیشنهادها ۱۶۵

فهرست منابع ۱۶۹

مقدمه

۱. بیان مسئله:

اینترنت به رغم منافع متعدد و گسترده‌اش، تهدیدات مختلف امنیتی، سیاسی، فرهنگی، اخلاقی و... نیز به همراه دارد و می‌تواند بستری برای بروز انحراف، کژروی و جرم تبدیل باشد. اینترنت با داشتن فضایی مطلقاً آزاد برای انتشار مطالب و محتوای گوناگون، علی‌رغم فرصت‌های ایجاد شده توسط آن، کشورها را با تهدیدات متعددی مواجه کرده است.

سیاست جنایی به مجموعه‌ی روش‌های به کار گرفته شده از سوی دولت و جامعه برای پیشگیری و کنترل پدیده‌ی مجرمانه گفته می‌شود که نشان‌دهنده‌ی نوع نگرش هر نظام حکومتی به جرم، مجرم، مجازات و به نوعی حاکی از ایدئولوژی حاکم بر جامعه است. سیاست جنایی در سه سطح تقنینی، اجرایی و قضایی تلاش دارد تا با به‌کارگیری انواع روش‌های کیفری و غیرکیفری، نسبت به جرم و انحراف واکنش مناسب نشان دهد.

واکنش کشورهای مختلف در مواجهه با اینترنت و آسیب‌های آن متفاوت بوده است؛ لکن پالایش فضای مجازی و محدودسازی دسترسی‌های عمومی به اینترنت به عنوان یکی از طرق اصلی مقابله با چنین تهدیداتی در سیاست جنایی کشورها به کار رفته و می‌رود؛ اما فلسفه‌ی این محدودسازی و کارآمدی آن محل سوال است؛ زیرا در عمل همچنان شاهد این امر هستیم که انواع محتوای نامناسب که دارای تهدیدات سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اقتصادی هستند، همچنان در اینترنت در حال انتشار و دریافت می‌باشند. در واقع مسئله این است که در این باره چه سیاست‌هایی اتخاذ شده است؟ و آیا سیاست‌های اتخاذ شده و عملکرد صورت گرفته بر مبنای آن سیاست‌ها، درست بوده‌اند و توانسته‌اند اهداف مدنظر را محقق کنند؟ اگر خیر، در این باره می‌بایست چه سیاست‌هایی اتخاذ و اجرایی شود؟

۲. اهداف و ضرورت تحقیق:

موضوع پالایش فضای مجازی مدتی است که در کشور ما به یک موضوع روز و اختلافی تبدیل شده است. در این باره هم سیاستمداران، مسئولین و رسانه‌ها هر کدام بر اساس نگاه و منافع خود به موضوع ورود کرده‌اند؛ در نتیجه نحوه‌ی پرداخت به این موضوع روزبه‌روز سیاسی‌تر، غیرعلمی‌تر و سطحی‌تر شده است. در این هیاهو، آنچه کمتر سخنی از آن می‌رود ابعاد فنی و حقوقی پالایش فضای مجازی است. این پژوهش به دنبال آن است که با بررسی و تحلیل تجربه‌ی قانونگذاری و اجرای پالایش فضای مجازی در ایران و برخی کشورهای جهان به یک سیاست جنایی کارآمد، روزآمد و منسجم در هر سه حوزه تقنینی، اجرایی و قضایی در قبال پالایش فضای مجازی دست یابد.

۳. پیشینه‌ی تحقیق:

در پیشینه، پیرامون مبانی فقهی و شرعی پالایش فضای مجازی پژوهش‌های مختلفی انجام شده است؛ به عنوان مثال در مقاله‌های «پالایش فضای مجازی؛ حکم و مسائل آن از دیدگاه فقهی» نوشته‌ی اسماعیلی و نصراللهی؛ «پژوهشی در حکم فقهی فیلتر (شبکه‌های تلویزیونی، صفحات وب و شبکه‌های اجتماعی)» نوشته‌ی محمدمهدی محب‌الرحمن، سیف‌الله صرامی و محمدعلی محب‌الرحمن؛ «واکاوی سیاست‌های پالایش محتوای مجرمانه (فیلترینگ) از منظر فقهی» نوشته‌ی جاوید جاویدنیا و دیگران، وجوب و جواز پالایش فضای مجازی بیشتر با استناد به وجوب نهی از منکر و حرمت حفظ کتب ضلال ثابت شده است.

به علاوه رساله‌ی دکتری جناب آقای دکتر نصراللهی با عنوان «الگوی سیاست‌های فرهنگی-ارتباطی حاکم بر تنظیم مقررات شیوه‌ی پالایش فضای مجازی» در زمینه‌های مختلفی درخور توجه است که از این میان تاریخچه‌ی پالایش فضای مجازی در ایران و مصاحبه‌های صورت گرفته در این رساله با پژوهشگران و کارشناسان عرصه‌ی پالایش در کشور، پژوهش مذکور را به منبعی درخور توجه تبدیل کرده است که می‌توان ضمن استفاده از دستاوردهای علمی آن در سه حوزه‌ی بررسی قانونی موضوع، ارائه‌ی پیوست حقوقی مناسب در قالب سیاست جنایی بایسته و کاوش بیشتر در تجربه‌ی قانونی و اجرایی سایر کشورها، چند گام به پیش رفت.

همین‌طور در چند تحقیق، از مبانی قانونی پالایش فضای مجازی و قوانین مربوطه در کشور، به توصیف سخن رفته است، هرچند که جز در رساله‌ی آقای نصراللهی تحلیلی چندانی نسبت به مفاد قانونی صورت نپذیرفته و نحوه‌ی اجرای آن نیز چندان در پیشینه مورد بررسی قرار نگرفته است. همین‌طور پیرامون نهادهای مرتبط با امر پالایش فضای مجازی همانند کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه، شورایعالی فضای مجازی، شورایعالی امنیت ملی و دادستانی؛ و اختلاف صلاحیت این نهادها در اجرای پالایش فضای مجازی هم ذکر چندانی نرفته است. درباره‌ی مهم‌ترین تجربه‌ی پالایشی کشور که با ظهور شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌های اینترنتی رخ داده، یعنی مسدودسازی تلگرام هم تقریباً هیچ بررسی‌ای در پیشینه صورت نگرفته است.

در بعد بین‌المللی، پژوهش‌هایی پیرامون سیاست و عملکرد سایر کشورها در قبال پالایش فضای مجازی صورت پذیرفته که از میان آنها می‌توان به مقاله‌ی «آن سوی دیوار بزرگ آتشین چین؛ رمزگشایی از سیاست‌های رسانه‌ای چین درباره‌ی اینترنت از درون» نوشته‌ی لنا ژانگ و ترجمه‌ی سیدجمال‌الدین اکبرزاده اشاره کرد. اگرچه پژوهش‌های داخلی درباره‌ی تجربه‌ی چین پوشش خوبی داشته‌اند؛ اما در آنها چندان به تجربه‌ی روسیه پرداخته نشده است. لکن مقاله‌ی سرگی هویداینوف از دانشکده‌ی حقوق استنفورد به شکل جامع و کاملی سیاست و قوانین روسیه در این باره را بررسی کرده است. عملکرد کشورهای عضو اتحادیه‌ی اروپا و ایالات متحده‌ی آمریکا

نیز اگرچه موضوع پژوهش‌هایی چند قرار گرفته است، اما کمتر مورد بررسی انتقادی قرار گرفته‌اند که در این میان می‌توان به مقاله‌ی «مرور و دسته‌بندی راهبرد کشورهای جهان در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی» حاصل کار علیرضا طالب‌پور و دیگران؛ و همین‌طور «اصول تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت با تأکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا» نوشته‌ی مشترک مهدی رضایی و حامد مقدم اشاره کرد.

۴. سوالات تحقیق:

۴-۱. سوال اصلی

سیاست جنایی تقنینی، اجرایی و قضایی جمهوری اسلامی ایران در قبال پالایش فضای مجازی چیست؟

۴-۲. سوال فرعی

سوال اول: عملکرد سایر کشورها در قبال پالایش فضای مجازی چه بوده و چه قسمت‌هایی از آن در حقوق ایران قابل بومی‌سازی است؟

سوال دوم: ضرورت‌ها و بایسته‌های اتخاذ یک سیاست جنایی کارآمد، روزآمد و همه‌جانبه در قبال پالایش فضای مجازی چیست؟

۵. فرضیه‌ی تحقیق:

این پژوهش به دلیل اکتشافی بودن فاقد فرضیه است.

۶. روش تحقیق:

با توجه به سوالات اصلی و فرعی مطرح شده، روش انجام این پژوهش توصیفی و تحلیلی بوده و روش گردآوری اطلاعات در آن نیز تحلیل محتوا است.

۷. موانع و مشکلات تحقیق:

در بعد داخلی مهم‌ترین مانع و مشکل در بررسی آثار و نتایج عملکرد پالایشی کشور فقدان شفافیت لازم در اجرای پالایش توسط نهادهای اجرایی و قضایی بوده است. در بعد بین‌المللی هم جست و جو در میان منابع و یافتن مواردی که در بررسی‌های خود نگرش و غرایض سیاسی کمتری را اعمال کرده باشند، با دشواری همراه است.

۸. ساماندهی تحقیق:

این پژوهش در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول، ضمن اشاره به جایگاه فضای مجازی در عصر ارتباطات و آسیب‌ها و تهدیدات اینترنت، مبانی حقوقی و فقهی استفاده از پالایش به عنوان روشی برای سالم‌سازی فضای مجازی و مقابله با تهدیدات آن مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم، تاریخچه‌ی حقوقی پالایش و وضعیت قانونی فعلی و جایگاه نهادهای مرتبط نقد و بررسی شده‌اند؛ همین‌طور در یک مطالعه‌ی موردی تجربه‌ی پالایش تلگرام نیز مرور شده است. در فصل سوم، به عملکرد دو دسته از کشورها در قبال پالایش پرداخته شده تا موارد قابل الگوگیری و بومی‌سازی استخراج شود؛ یکی کشورهای چین و روسیه به عنوان

کشورهایی که وضعیت تقریباً مشابهی نسبت به ما دارند؛ و دیگری کشورهای عضو اتحادیه اروپا و ایالات متحدهی آمریکا که از اساس شرایط متفاوتی دارند. در فصل چهارم نیز تلاش شده با استناد به قوانین موجود و آثار و نتایج اجرای آنها، ابعاد سیاست جنایی فعلی ترسیم شده و بایسته‌های تقنینی، اجرایی و قضایی سیاست جنایی مطلوب ارائه شوند. در انتها نیز به عنوان نتیجه‌گیری، سیاست جنایی جایگزین پیشنهاد شده است.

فصل اول: فضای مجازی و مبانی فقهی-حقوقی پالایش آن

پالایش فضای مجازی یکی از راه‌های مقابله با آسیب‌های شبکه‌ی جهانی اینترنت است؛ و از این حیث که مسأله‌ای مرتبط با حقوق و آزادی افراد است، می‌بایست بر اساس مبانی فقهی و حقوقی باشد. فلذا ضروری است که در فصل اول این پژوهش به طرح آسیب‌های فضای مجازی و مبانی توسل به پالایش برای مقابله با این آسیب‌ها پردازیم.

مبحث اول: فضای مجازی و مقابله با آسیب‌های آن

در این مبحث تلاش داریم تا ضمن ارائه‌ی تعریف از فضای مجازی و آشنایی با آن، به فرصت‌ها و آسیب‌های اینترنت اشاره کنیم و در ادامه به معرفی پالایش به عنوان یکی از روش‌های مقابله با این آسیب‌ها پردازیم.

گفتار اول: فضای مجازی و اینترنت در عصر ارتباطات

فضای مجازی یا سایبر (Cyberspace) در لغت متشکل از دو واژه‌ی فضا و مجازی است؛ فضا به یک «محوطه‌ی بسیط، آزاد خالی و در دسترس» گویند. مجازی یا سایبری نیز عبارت است از «رایانه‌ها و شبکه‌های رایانه‌ای» (نصراللهی، ۱۳۹۴، ص ۷۸)

در تعریف اصطلاحی فضای مجازی نیز تلاش‌های مختلفی صورت گرفته که یکی از کامل‌ترین آنها بیان می‌دارد: «یک فضای عمومی است که در آن اشخاص می‌توانند با یکدیگر ملاقات کنند، ایده‌ها را رد و بدل کنند، اطلاعات را به اشتراک بگذارند، از یکدیگر حمایت اجتماعی کنند، تجارت داشته باشند، رسانه‌ی هنرمندان خلق کنند، بازی کنند و خود را درگیر مباحثات سیاسی کنند. این چنین تعاملاتی احتیاجی به حضور جسمی و فیزیکی

مشترک ندارد؛ بلکه به وسیله‌ی به‌هم‌پیوستگی میلیون‌ها انسان از سراسر جهان از طریق سرویس‌هایی مانند ایمیل و اتاق‌های گفت‌وگو شناخته می‌شود.» (بل، ۲۰۰۴، ص ۵۰) با در نظر گرفتن تعاریف مختلف، این چنین جمع‌بندی شده است که «فضای مجازی، قلمرو و فضایی غیرفیزیکی و تخیلی از ارتباطات اجتماعی تعاملی است که از طریق رایانه‌های متصل به بستر دیجیتال شکل می‌گیرد.» (اسماعیلی و نصراللهی، ۱۳۹۵، ص ۶۰) اما اینترنت (Internet) که در اواخر دهه‌ی ۱۹۶۰ توسط آژانس پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته در وزارت دفاع ایالات متحده‌ی آمریکا ابداع شد، شبکه‌ای است که با اتکا به مجموعه‌ای از استانداردها یا پروتکل‌ها، رایانه‌های سراسر جهان را به یکدیگر متصل کرده است (پالیزبان، ۱۳۹۴، ص ۶۳۶).

در ادبیات داخلی فضای مجازی و اینترنت معادل یکدیگر گرفته شده‌اند. در این پژوهش نیز منظور ما از فضای مجازی مطابق تعریف و برداشت عرفی از آن، همان اینترنت است. با این حال اگرچه بین این دو، همپوشانی مفهومی زیادی وجود دارد؛ لکن نباید فراموش کرد که فضای مجازی اعم از اینترنت است. در واقع اینترنت یک شبکه، رسانه، مجرا و کانال ارتباطی در فضای مجازی است. در تعریف اینترنت آورده‌اند: «اینترنت زنجیره‌ی به‌هم‌پیوسته‌ای از شبکه‌های رایانه‌ای است که به وسیله‌ی ماهواره، شبکه‌های بی‌سیم، باسی و فیبر نوری به یکدیگر متصل شده‌اند.» (کونگ و دیگران؛ ۲۰۰۸) و همین‌طور گفته شده که «اینترنت، شبکه‌ی شبکه‌های جهان پهنا (World Wide Web) است که با هم از پروتکل آی‌پی (IP) استفاده می‌کنند و می‌توانند به صورت یک شبکه‌ی واحد به هم متصل شوند.» (بل، ۱۳۸۹، ص ۳۲۹)

مانوئل کاستلز درباره‌ی شکل‌گیری اینترنت می‌گوید: «فرآیند شکل‌گیری و انتشار اینترنت و شبکه‌های ارتباط رایانه‌ای وابسته به آن در ربع قرن گذشته، ساختار رسانه‌ی جدید را در معماری شبکه، در فرهنگ کاربران شبکه و در الگوهای واقعی ارتباطات برای همیشه شکل داد. معماری شبکه از لحاظ فناوری، باز